

Д-р Лев Мишуга

1918 рік у Володимирі

Спогади д-р Л. Мишуги описують події у Володимирі в 1918 році, коли Ковельський і Володимирський повіти були під австро-угорською Окупацією.

Спогади ці були опубліковані в органі Уряду Західної України "Республіка", в 1919 році, під заголовком "Волинь", а пізніше, у цьому ж році, їх видала в Кам'янець-Подільському редакція "Стрільця" п'ятдесятсторінковою книжечкою, форматом 16-ки. Праця ця зовсім не була на Волині знана, тож, користаючи з ласкавого дозволу Автора, передруковуємо її скорочено.

Переворот в австрійській армії.

1. листопада 1918 р., о годині 8,30, увечорі замкнув я денні рахунки Міської Управи у Володимирі і хотів іти на вечерю. Нараз задзвонив телефон, і мене повідомлено, що маю негайно з'явитися в шефа генерального штабу 4. генеральної команди.

Ідучи, міркував я: вулиці чисті, тротуари в місті в порядку, крамниці, квартири штабові недавно вибілені, а навіть комини вичищені, — хіба якась політична справа, або, може, дістану по носі за те, що не реквіруємо приписаного для армії числа худоби.

Так роздумуючи, дійшов я до команди, постукав і увійшов до вітальні. Тут застав я коло 50 вищих офіцерів — всілякого роду комендантів з Володимира й округи.

За хвилину надійшов шеф Генерального штабу, підполковник Поппі. Він говорив, а я, примістившись між піччю й стіною, прислухався до чогось такого, про що ще годину тому й не снилося. Революція в сусідній Польщі, а що далі — мабуть, і в усій Австрії та в самому Відні... Усякі сполучення перервані. Львів занятий Українськими Січовими Стрільцями та частиною українських військ, розміщених у Львові. Це певне, бо так повідомила остання телеграма зі Львова, надана там о 5-ій годині пополудні.

— Живемо, отже, тут на Волині, як на самотнім, але, на щас-

тя, спокійнім Острові, — говорив Поппі, — треба лише цей лад і спокій вдержати всіма силами на майбутнє. Боятися нічого, бо гарнізон має 32.000 війська й поживи щонайменше на чотири місяці. Коли б нам хто загрожував тут на місці або при можливому відступі, то можемо ставити збройний опір . . . Старшинська честь вимагає, щоб ніхто із старшин не покинув свого становища, щоб кожний підтримував дисципліну і то більшу ще, ніж до цього часу, бо того вимагає сучасна хвилина.

Опісля списано стан вояків і старшин, наказано скріпити варту та видано гострі розпорядження.

Вночі я вернувся з наради додому. Вранці прийшов до мене до хати наш фельдфебель і запитав, чи знаю, що сталося. В Ковельських казармах збунтувалися цієї ночі чехо-словаки і вибрали вже вояки свою раду. Шеф генерального штабу, як зачув про те, зтік сьогодні вранці автомобілем, і ніхто не знає куди.

О години 8-ій вранці проходили вже вояки та полонені групами і співали чеських, мадярських та італійських пісень.

Коло 9-ої години з'явився в мене знайомий старшина-чех і заявив, що о годині 4-ій після полудня відбудеться вояцька рада, до якої має ввійти по 12 представників від поодиноких національностей. Він прийшов мене просити, щоб негайно скликати українську вояцьку раду і вибрати представників. У тій самій справі прийшов незабаром до Міської Управи сотник (пізніш отаман) Іван Коссак, і ми розіслали відозви, щоб українські вояки зібралися в школі ім. Шевченка, о годині 2-ій, на нараду.

На зібранні з'ясовано вагу хвилини та вибрано головою ради сотника Івана Коссака й 12 делегатів до Головної Ради. На засіданні Головної Вояцької Ради вибрано Виконний Комітет по трьох вояків від кожної нації і йому доручено ліквідацію майна буйшої австрійської армії на Волині. Саму австрійську армію визнано за розв'язану.

Найважливішим завданням комітету було вдержати лад та уможливити воякам найскоріший поворот додому. Нав'язано зносини з новоутвореними державами, а з українською і польською державами, як державами пограничними, щоб ці держави не робили перешкод при переїзді через їх території, а надто доставляли вагонів та паротягів, потрібних до транспорту 32.000 людей. Ухвалено вислати найперше італійців та мадярів, бо це був найбільш непевний елемент, який перший кинувся грабувати магазини і ширив усюди заколот.

Усі вояки групувалися за національністю біля своїх вояцьких рад, там діставали гроші й харчі, мундири і т.д. Українців було відносно дуже мало, бо лише коло 700, а то з тієї простої причини, що до етапної служби, а ще до того на Волині, не було українців; для них було місце на італійському фронті.

Перебрання влади Міською Управою

Одночасно, як голова Міської Управи з наказу, розпорядився я провести вибори до Управи. Цікаво було мені почути, як поставиться населення до мене, як такого, хто за два роки австрійського урядування не одному, як-то кажуть, залляв сала за шкіру. І коли я ввійшов до залі, почув голос: "А той, у германській шапці чого тут хоче? Геть з цієї хати!" — був то біженець, який недавно вернувся і якому, на жаль, не міг я дозволити оселитися у власній хаті, в якій жили жиди. Таке було розпорядження влади, яка вважала біженців з 1915 року за ворогів та не давала їм навіть доступу до власної хати чи власного поля, так що люди, які мали по три або чотири дома, жили місяцями з усією сім'єю в буді в садку або в стайні з худобою.

В тому моменті, счинився в залі крик, і мені в оборону стали всі присутні, не тільки українці, але й поляки та жиди, а колишній староста Копчинський подякував мені від імені населення за дволітню працю, зазначаючи, що вони добре знають, що я хотів для них зробити, але не міг.

Вибрано Міську Управу — по двох з українців, поляків та жидів, а та вибрала мене міським головою. З уваги на те, що я й так постановив лишитись на Волині, а Управи міста — як єдиної представниці української влади у Володимирі — не було кому з наших людей відступити, я прийняв функцію міського голови.

А правити містом було нелегко. Службовці розбіглися, робітників нема, підвід ніхто не постачає, послуху ніякого і ніяких грошей в касі. Передусім треба було перебрати урядування від попередньої влади, а потім торгуватися за громадське добро — за електривню, за млини, тартаки і т.д. Все це хотів Виконний Комітет випродати, але я вніс в імені населення рішучий протест проти цього, бо все це було майно міста. Крім того, об'явив я населенню, що, хто буде купувати незаконно випродувані речі, тому пізніше їх буде забрано. Таким чином удалося врятувати багато збіжжя, борошна, картоплі і цілі склади мармеладу та інших продуктів.

Одночасно зорганізовано міську міліцію з 300 людей, до якої попридільовано старшин — місцевих українців, що служили в російській армії. Ця міліція мала перебрати охорону міста в той день, коли від'їде останній транспорт війська.

Проте, не обійшлося без жертв, як з боку війська, так і цивільного населення. Люди з поблизьких сіл та з самого Володимира кинулися до казарм, щоб там купити коня, воза, шкіри або хліба,

а військо, переважно мадяри, щоб розігнати юрбу, стріляли. Не було дня, щоб не привезено до управи кілька трупів. Були це, здебільша, люди найбільшій — біженці, які блукали без хліба й придулки. Ми намовляли українських вояків поступити на службу до міської міліції й лишитися ще якийсь час на Волині, але важко було намовити. Половина українських вояків не чекали транспорту, а вибиралися в дорогу пішки, особливо ті, що жили близько кордону.

Транспорти звільна відходили, і війська меншало. Перелякширили тільки всілякі погослки про те, що на Володимир наступає то польська, то українська армії. Українці не могли надивуватися, чому не приходять українська адміністрація з Луцька та не перебирає влади. Повні магазини харчів, шкір, взуття, амуніції, гвинтівки можна було легко врятувати. Висилали ми делегацію до Сокаля по допомогу, а також до Луцька їздив поручник Мосацький, але допомоги ніякої.

Одного разу, пізно ввечері, прибігає вояк і просить, щоб я прийшов до Комітету в дуже важливій справі. Приходжу туди, а голова Вояцької Ради та сотник Коссак повідомляють, що мають телефонічну відомість, що українські війська наступають у великій силі на Володимир. Призначили мене, одного капітана-німця і ще одного українця на парламентарів і доручили нам виїхати негайно назустріч українським військам та повідомити, що Вояцька Рада об'явила повний нейтралітет і не має тут іншої цілі, як тільки перевезти вояків на батьківщину.

Приходимо на вокзал і тут застаємо пор. Пасацького, який вернувся якраз з Луцька. Питаємо, чи правда, що йде українське військо. Він знизнув плечима, узяв мене набік і сказав, що там узгазі війська ніякого нема та що вони, хоч недалеко, не мають поняття, що протягом двох тижнів тут діється. З уваги, однак, на те, що дсходили вісті, що поляки наступають на Волинь, вислали ми урядові звітлення, що українські війська стоять наготові на пограниччі, з тим що мають увійти на територію австрійської окупації тоді, коли виїдуть війська бущої австрійської армії, або коли б мала сюди вмаршерувати якась інша армія. Це урядове ствердження мало ту користь, що піднесло наше значення у Виконнім Комітеті та нагнало трохи страху тим полякам, які вже тоді хотіли забрати владу в свої руки.

У Міській Управі почали ми звільна запроваджувати нові порядки. Передусім ішлося про урядову мову. Усі (крім мене, і ще двоє українців) були за те, щоб урядувати ані по-польськи, ані по-українськи, тільки на "общепонятном язике", бо по-українськи ніхто з них ще не вмів. На українське урядування згодилися тоді,

Коли я поставив їм ультиматум, що, як не згодяться, то всі українці уступають з Управи. Позаводили ми негайно українські квитки, посвідчення, книги і т. д., а одночасно вислали привітальну телеграму до Києва з проханням повернути Володимира до матірнього пня, а надто вислали делегацію в Житомир з проханням, щоб була українська влада.

У місті почалася одночасно організація поляків, підтримувана польською Вояцькою Радою. Організували вони "Комітет обивательські" і свою летючу кінну міліцію, якої вживали до роз'їздів у повіті. Польська Вояцька Рада доставляла їм зброю, амуніцію, мундири і т. д. Це спричинило заколот у місті, бо пішли чутки, що поляки мають контакт з польською армією, яку хочуть спровадити до Володимира та захопити владу. В тій справі інтерпелював навіть на засіданні Головної Вояцької Ради сотник Коссак і домагався суворого нейтралітету з боку польської Вояцької Ради.

Щоб порозумітися в різних спільних справах, скликано на пропозицію поляків у Миській Управі спільне засідання, на яке вислали поляки десять старшин, а українці також таке саме число. На самім вступі склали ми заяву, що тільки тоді можемо приступити до обговорення поточних справ, коли поляки складуть декларацію, якою визнають, що Волинь — це територія Української Держави та що український народ є тут народом суверенним. По двох годинах нарад поляки таку декларацію до протоколу склали. Підписали ту декларацію також Голова Горожанського Комітету гр. Красіцький та капітан міліції Гужковський. Опісля обговорено різні справи, а передусім справу міліції. Стало на тому, що я в імені Миської Управи згодився, щоб поляки зорганізували собі окрему міліцію, найбільш з 30 людей, та щоб інструкторами там були поляки і команда польська з тим, що та міліція буде виключно для потреб та під контролем міста, а без моєї посвідки не вільно буде нікому з міліції виходити за місто, ані носити зброї.

Тимчасом військо звільна виїздило. Виїхав наш український транспорт з сотником Коссаком. Була це велика шкода, але іншого виходу не було: воєна не можна було вдержати. Лишилося кілька вояків та декілька старшин, як пор. Лашкевич, Новицький, сот. д-р Давидяк і інші. Але їх допомоги, як людей на Волині чужих і з місцевими відносинами необізнаних, не можна було відповідно використати.

З решток війська організували ми кіш, який умістився в так зв. білій гімназії, найкращому і найбільшому будинку у Володимирі. Туди ми звозили харчі, амуніцію, зброю, мундири і т. д. з тим, що все мало бути зроблене у великій таємниці, так щоб усі

були певні, що там розташовано цілий гарнізон. Це помагало мені утримувати місто в більшій дисципліні.

Нарешті надійшов день, коли мав від'їхати останній транспорт з 4.000 вояків. Був це найстрашніший день, який я в житті пережив. В Управі не можна було висидіти, народу стільки, що важко було вийти з хати. Телефон не переставав дзвонити. З усіх сторін Волині, де були українські школи, та українці з Устилуга, Ковля, Матієва, Любовні і т. д. питають, що мають робити, бо польські війська надходять і мали вже зайняти Любомль. У місті суцільна анархія. Військо порозбивало всі магазини і розкрадало все, що там було. Випродували на власну руку коней, худобу, вози, збіжжя, машини і т. д. На перебраний і оцінений Міською Управою на 500 тисяч корон консум, який містив тільки вина, ліквори та горілку, кинулася і так вже підпита вояцька юрба з багнетами в руках, розбивала на місці пляшки, випивала їх, а решту, що тільки міг хто забрати, тягнули до вагонів. Дорогу пробивала собі також багнетами. Досить, що в той день знайдено біля вокзалу коло 80 трупів, не враховуючи ранених. Стрілянина по місту як день так ніч така, що не можна було на місто показатися, щоб позбирати трупів.

Одночасно приходили вояки заняті при тих магазинах та складах, які перейняло місто, і допомагались Окупу, бо інакше всі магазини сплять та понижать. Треба було викупити друкарню, електричню, кіно та інше. За саме кіно, що мало дуже гарну апаратуру, треба було заплатити воякам (самі чехо-словаки) 16 тисяч корон. — кожному по тисячі корон, бо було їх 16. Уже облили були будинок нафтою, а половину владів розібрали і поховали так, що, якби ми не були склади викупу, було б усе згоріло.

Одночасно горіли магазини в сіню, вокзал та "Ковельські казарми". Не знати було, до чого братись. До вокзалу можна було приступити тільки вночі, як від'їхав транспорт. Магазины тягнулися більш, як на кілометр, бо були це головні склади 4-ої австрійської армії, а було там ще всякого добра доволі, не зважаючи на те, відпродано цілі вагони харчів, а надто кожний вояк (було їх 32.000) дістав найменше 30 кг. борошна на дорогу.

Коло тих магазинів зібралася така сила людей, а кожний з них був озброєний, що ніхто з міліції не хотів йти на варту, або тих людей розганяти. Мусіло йти троє тамошніх старшин, я і двоє наших жандармів, які лишилися мені до помочі, та ще один молодий студент Путько. Ми зайшли збоку й гукнули до юрби, щоб йшла додому, а коли та звернула проти нас гвинтівки, почали стріляти. Нам не могло статися нічого, бо ми були сховані, а коли з того боку кілька людей повалилося, почала юрба розбігатися. Забитих

було два вояки-чехи, які лишилися для грабунку, та кілька жидів. Надійшла наша міліція і з нею ми розігнали рештки людей-напасників, розставили стійки та по півночі вертались додому.

Біля самої Міської Управи побачив я якусь темну масу, що рухалася. Це були полонені-українці, що верталися з австрійського полону. Одні лежали на вулиці, інші сиділи на камені, а дехто ходив. Коли я надійшов, обступили мене (бо вже, мабуть, хтось сказав їм, що я міський голова) і благали допомоги, бо в них нестало вже сили йти далі.

Вертались здебільшого з Чехії пішки, босі, обдерті, хоч тоді вже було примерзло. На моїх очах умер один з тих, що лежали на дорозі. З тими кількома, що вертались зі мною, зложили ми 200 кор. і зараз пішли до пекаря, забрали весь запас хліба, розділили між полонених, а самих їх розмістили в будинку т. зв. червоної гімназії. Одночасно довідалися, що за кілька годин надійде другий "транспорт", а протягом завтрішнього дня пройде щонайменше кілька тисяч. Усіх їх вертається з Чехії коло 25.000.

Було вже по 3-ій годині по півночі, я був так перевтомлений, що лише сказав дижурному на 7-му годину ранку скликати засідання Управи, а сам ліг спочити.

Тому, що засідання було заповіджене на таку ранню годину, всі зрозуміли, що є якась нагла справа, — з'явилася ціла Управа. Йшлося про допомогу полоненим. Треба було їх примістити, одягнути й прохарчувати. Місто Володимир має величезні так звані Ковельські козацькі та Бородинські казарми, будівлі, подібних яким не бачив я ніде в жодній державі. Можна там легко примістити кількадесят тисяч людей, але комендант міліції, якому я наказав ще вчора їх оглянути, доніс мені, що мадяри, чехи, німці та італійці так знищили казарми всередині, що вони ні до чого непридатні. Без вікон і дверей, а про столи чи лавки — не доводилось говорити. Всі частини залізних грубок були вибиті, стіни обдерті, підлога позривана, а сміття, грязі і нечистоти, що й не згадувати. З лікарень та аптечних складів ані знаку, хоч передали нам на папері тільки один склад, що його вартість оцінили на півтора мільйона корон. Не було ані ліжка, ані сінника або простирала, а з ліків тільки порожні пляшки і ті побиті. Одно розікрали й забрали з собою, інше випродали, а решту по-вандальськи знищили.

Щоб повести акцію допомоги полоненим планово, засновано негайно Громадський Комітет допомоги полоненим. На засіданні був присутній представник полонених, українець з Полтави. Ухвалено зорганізувати робітничий відділ з полонених, бо інших робітників важко було дістати.

Опісля повідомив я Управу, що сьогодні буде об'явлено афішами у Володимирі й розіслано по селах, що з наказу Української

Національної Ради зі Львова організувалася у Володимирі Укр. Національна Рада Волині та перебирає тимчасово всю владу. Одноразом з тим буде проголошено стан воєнного часу. Крім того, поставив я домагання жидівській громаді скласти до вечора 100 тисяч корон на покриття витрат, бо фонди вичерпані. Накопи б згаданої суми не було складено, я загрозив, що буду примушений уступити з поста міського голови. На вечір заповів я засідання Комітету Допомоги Полоненим. Вирішено відчинити дві військові кухні на устилузькій шляху, бо з того напрямку йшли полонені, та варити там картопляний суп і каву, щоб мали люди хоч чим підкріпитися. Крім того, вислано всі підводи з Управи на вокзал по борошно, зареєстровано десять менших пекарень, достарчено їм борошно і наказано пекти як день так ніч виключно для потреб Міської Управи.

Робітничий відділ мав зараз зробити порядок в одній з казарм: позабавити вікна та навезти соломи й сіна. Надто допроваджено до можливого стану червону гімназію і там зорганізовано притулок для хворих. Наказано також реквізицію ліжок та сінників, забраних або куплених у пограбованих лікарнях. Коло полудня було вже більше 2.000 полонених, а до вечора прибуло ще стільки. Всі вони ледве волочили ногами. Того ж самого дня померло з них понад 60. Падали там, де стояли, а чотири підводи треба було висилати в напрямі Устилуга, щоб позбирати хворих і померлих. Усі лежали по дорогах. Умирили переважно на іспанку і то найменше 30 до 40 полонених щоденно. Тривало це яких десять днів, а перейшло приблизно 20.000 полонених. Більшість полонених походила з Херсонщини, досить свідомі та говорили чудово українською мовою!

Серце рвалося з болю дивитись на ту нужду. Люди були так знесилені, що половина з них, хоч говорила, не приймала вже жодної поживи, тільки чай або каву. У Володимирі відчинили ми переходову відпочинкову станцію. Полонені мали тут лишатися не довше, як день-два, а опісля спрямовували їх у Луцьк, звідки можна було вже їхати залізницею далі. У Володимирі залишалися тільки хворі,

Дійшло до того, що не було кому могил на цвинтарі копати та домовин робити. Із зброєю в руках треба було примушувати людей до послуху. Навіть до місцевого лікаря треба було висилати міліцію з наказом арештувати його, бо відмовлявся давати лікарську допомогу полоненим. Щастя ще, що жиди склали потрібну суму, і було чим покривати щоденні витрати.

Коли наладналась трохи справа з полоненими, почали до Володимира надходити громадські депутації, бо пішла чутка, що наста-

ла нова влада. Всі домагалися допомоги, бо були це люди зруйновані, що недавно вернулися з Росії. Треба було кожного прийняти, поговорити, пояснити або й допомогу якусь дати. З'явилися майже всі власники маєтків та інші, що одержали особисті довідки, виставлені Укр. Нац. Радою у Володимирі. Без такої довідки не можна було носити зброї. По селах організовано народні міліції і видавано їм у Міській Управі зброю та амуніцію. Бажали ми вдержати за всяку ціну лад та спокій, а надто скріпити владу, що нам таки здебільшого вдалося.

Навіть перший полк уланів з Кракова, що вертався з України до Галичини, не наважився переїхати через Володимир без дозволу, а затримався в 12 верстов перед Володимиром і вислав капітана з ад'ютантом просити у Нац. Ради дозволу на переїзд. Обидва вони з'явилися в мене й одержали відповідні посвідки. Розуміється, могли вони проїхати і без них, бо були тричі сильніші від нас, але цього вони не знали.

Посилав я ще раз делегатів у Луцьк та Сокаль і просив про допомогу, бо доходили вістки, що з Грубешова посувається польське військо. І дійсно, 13-го листопада прибігла до Управи громада жидів з криком, що поляки вже на вокзалі коло магазинів. Беру з собою члена Управи, сідаємо на візек і їдемо. Вже здалека побачили ми довжелезний обоз коло 200 возів, а біля них озброєних вояків у цивільній одежі та в конфедератках (рогатих шапках).

Мене затримали, але коли я сказав, що я міський голова і комендант і, що я хочу говорити з їх комендантом, запровадили мене зараз до нього. Оглядаючи військо, якого було близько чотири сотні, і яке скидалося більше на банду, ніж на військо, стало нам трохи ніяково, а О. сказав, що трудно буде нам вернутись до міста. З комендантом, одначе, справилися ми тоді щасливо. Він сказав, що перебирає владу з наказу Головної Команди з Люблина, а я відповів, що я вже перебрав владу в імені УНР зі Львова, а тому справу вирішить зброя та, може, йому вже відомо, що цілий гарнізон стоїть уже наготові. Тоді він почав виправдуватися, що вони думали, що тут нема ніякої влади і що він не хоче проливати крові, але просить відступити йому дещо з магазинів, і він вернеться та ручить словом, що більше лінії Бугу не переступить. Дістали вони три вози муки, дві бочки роми і чотири скрині кави та й від'їхали в супроводі нашої міліції.

Гетьманська влада

Прочував я, одначе, що це не добрим пахне. Але одно мене потішало, що того дня приїхали представники Земства з Луцька

й повідомили, що на другий день прийде українське військо. І дійсно, коли я йшов наступного дня з Управи на обід, з'явився козак з нагайкою на коні на подвір'ї Управи і спитав по-російськи, де тут голова. А коли йому вказали на мене, вимагав від мене бензину для коменданта. Я йому сказав: "Комендантом міста є я і іншого не знаю, а бензину не видам". Через яку годину часу вернувся я з обіду і застав уже в Управі двох полковників: Хурамовича і Білавіна. Перший з них був тут "ісправніком", себто комендантом повітової поліції, приїхав як начальник Державної Варти, а другий як комендант пограничної бригади. Обидва говорили виключно по-російськи. З ними приїхав також заступник повітового старости, поляк Мікульський. Усі вони пред'явили документи, подякували мені за дотеперішню працю та просили провадити далі справи.

Тоді ми зредагували відозву до населення Волині, підписану Хурамовичем, Білавіним і мною, в якій оповіщено передачу влади. Притім виявилася цікава дискусія. Я обстоював, щоб відозва була виключно українською мовою, на що мені Хурамович заявив, що він знає повіт уже 10 чи 20 років і, що тут по-українськи ніхто ще читати не вміє, а багато й не розуміє зовсім. Цьому заперечили члени Управи, Озерів і Черановський, а останній додав, що про народ можуть говорити ті, хто з народом жив. Відозву видано українською й польською мовами.

Коли приїхала військова влада, почалося тертя між мною і цивільною владою. Почалося від реквізицій. Козаки, а було їх коло 20, внесли новий заколот. Забирали від усіх, хто їм попав під руки, вози, коней, худобу і ін. Люди збіглися до Управи з жалями, а все на Україну, що їм таких людей наслала. Важко було дійти до ладу, бо що два дні приїздив інший полковник то з Києва, то з Житомира, і "перебирав владу". Старшин було багато, а війська мало. Було всього тридцять козаків і шістьдесят вояків з Державної Варти; козаки були під командою сотника Єрошука.

Усі магазини і склади перебрало військо, але не мало навіть потрібної кількості вартових, а міліцію розпустило. Магазини почали розкрадати, а передусім крали самі козаки. Навіть муки для полонених не хотіли видавати. В тій справі інтервенював я в полковника (прізвища не пам'ятаю), а цей сказав мені, що магазини -- це воєнна здобич. Я зазначив, що воєнною здобиччю було б хіба тоді, коли б вони були їх здобули. Зберегло їх населення, тому в імені населення домагаюся видачі збіжжя і муки, бо інакше не відповідаю за спокій у місті та повіті, бо збіжжя і борошна треба також на села.

Також заявив я, що на селах і так уже кипить, а то дякуючи реквізиції війська, бо крайньо ограблене населення чужими війсь-

ками чекало від української влади не реквізицій, а допомоги. Лише тоді було полагоджено справу.

А вже найбільше далися взнаки козаки жидам — тих скубли, де тільки трапилася нагода. У того гроші забрали, того трохи побили, у того купив щось козак, але не заплатив і т. д. Але й цьому не доводилось дивуватися, бо військо, хоч як мало його було, не Одержувало жодної платні і харчувалося своїм коштом. Влада приїхала без жодних фондів, і Міська Управа мусіла покривати всі витрати повіту. Багато давніх вояків, які вернулися додому і не застали ані хати, ні не мали жодних засобів до життя, зголошувалися до війська, але не було в що їх убрати, ані чим оплатити. Фонди збирали ми виключно з оплат за вивіз або перевіз товарів. Оплати були величезні. Два купці, які везли на чотирьох підводах мануфактуру з Любліна до Луцька і ночували у Володимирі, заплатили 20.000 карбованців податку для міста. Я спротивився цьому на засіданні Управи, однак, присутні там купці, члени Управи, вимовилися, що вони везуть на півтора мільйона мануфактури, на якій у Луцьку зароблять найменше півмільйона. Купці дійсно склали податок, але сталося їм в дорозі нещастя, бо зараз за Володимиром напали на них у селі люди і половину товару пограбували. Вони вернулись до Володимира і дістали тут охорону з одного представника і вісьмох козаків (за яку заплатили Хурамовичеві 5.000 корон хабара).

З тієї поїздки склав нам наш представник дуже цікаве звітлення. Десь коло полудня приїхав він з козаками і прапорщиком до села. Вїхавши в село, прапорщик казав покликати до себе старосту. Коли той прийшов, сказав йому роззявити рот і поклав туди револьвер. В одній руці держав револьвер, а другою витягнув з кишені годинник і сказав до вмираючого зі страху старости: «Гляди, старий, тепер година одинадцята з половиною. Через півгодини має мені бути ось тут ціле село. Як не буде, так тобі першому ось та кулька звідси (показав на револьвер) в лоб, а після того іншим. Не минуло й двадцяти хвилин, як уже майже ціле село збіглося.

Коли вже було досить людей, прапорщик звернувся до них, поглянув знову на годинник і, вказуючи на купців, сказав, що як через півгодини не знесуть того, що цієї ночі у тих купців розікрали, то всіх їх до чорта постріляє, а село підпалить, одночасно шепнув щось на вухо двом козакам, і ті погнались у село. За півгодини був майже весь товар. Бракувало ще щось на кілька тисяч рублів, але це мали забрати люди з сусіднього села. Вислані в село козаки вернулися з трьома чудовими кіннями, а одного з них таки зараз казав прапорщик осідлати, сів на нього і дав наказ вертатись.

В тому самому часі приїхали до мене з усіх сторін Волині молоді люди з сіл, пред'являли свої документи, виставлені ще Центральною Радою, і радилися, як поширити нашу організаційну та освідомляючу роботу.

Найбільш болючою справою була справа негайного введення української мови по всіх урядах. Це було наше категоричне домагання, а я навіть зобов'язався достарчити їм відповідну кількість канцелярійних сил. Дійшло до того, що всі службові листи, писані по-російськи, відсилав я без полагодження.

Польський наїзд

Доносили люди, що вночі їздять від польського громадського комітету їзди в напрямі Устилуга чи Грубешева. Я звернув на це увагу Мікульського і нового коменданта Державної Варти, полковника Останкевича (також поляка), але вони заявили, що голова комітету заручив їм словом, що ніяких зносин з польськими військами не має. Ми з сотником Єрошуком хотіли скликати нараду, але вже було запізно. І так 19 чи 20 листопада дали мені жиди знати, що сотня поляків з Грубешева перейшла Буг і ввійшла до Устилуга, наложивши на місто контрибуцію та розстріляла кілька жидів. Я зараз побіг до полковника і старости і домагався якихось розпоряджень та вислання стежі, на що вони не хотіли погодитися, виправдуючись, що це вістки непевні, а коли вишлемо стежу, то настане зараз у місті неспокій. Але зараз по моїм відході вислав Мікульський на власну руку начальника бувшої польської міліції Гужковського до Устилуга для перевірення справи. Цей вернувся на другий день уранці і мав донести — як мене Мікульський поінформував — що нема жодної небезпеки.

Того самого дня, саме в обідню пору, ввійшло до Володимира 400—500 поляків. Частина зайняла магазини і вокзал та розброїла сторожу, друга частина — Ковельські казарми, а третя з п'ятьма кулеметами ввійшла в центр міста. Як би було тільки трохи доброї волі, можна було б їх ще тоді прогнати, бо заворушилися всі жиди й наші люди, а в кожного була тоді зброя. Була ще й Державна Варта, було й трохи козаків. Але що ж, коли Мікульський заявив, що він не має інструкцій на це, щоб проливати кров. Коли я побачив, що нема рятунку, вислав молодого студента Путька до Сокаля з просьбою про негайну допомогу.

Польське військо, як увійшло до Володимира, складалося переважно з вояків-поляків з західної Голичини та з легіоністів з Королівства. Капітан, що був їх комендантом, скликав на 6 год. вечора всіх представників влади на засідання. Я трохи припізнівся і коли прибув, засідання вже почалося. Я почув ще з промови

капітана стільки, що він з наказу Головної Команди в Любовні ввійшов на Волинь, як на терит рію польської держави. Це він заявив також козацькому полковникові і домагався від нього негайного залишення Володимира. Козаки відійшли, а полковник Останкевич лишився з Державною Вартою для охорони міста. Я попросив слова і склав в імені населення Волині такого змісту заяву:

“З уваги на те, що не зважаючи на наші перестороги, представники української військової і цивільної влади не зробили ніяких заходів щодо охорони міста й краю перед ворогом, уважаємо віддання ними міста і повіту ворогам Української Держави як зраду супроти Української Держави.

Також заявляємо, що Волинь, яка має 85 процентів українського населення, не є територія мішана, як Холмщина, але виключно українська, яка, згідно із загальноприйнятими в Європі вільсоновськими засадами про самовизначення народів, входить і входить мусить тільки в склад Української Держави. Тому вважаємо вхід польських військ на ту територію нічим іншим, як тільки актом насильства, проти якого складаємо тут рішучий протест, який просимо передати Головній Команді та новому польському революційному урядові в Любліні” (на чолі уряду стояв тоді Дашинський).

Крім капітана, був ще присутній на засіданні поручник в австрійському мундирі, і цей звернувся після складення мною заяви з запитанням, яким правом можу я складати протест в імені населення міста й Волині, коли він знає, що я “галіційські русін”. А що закид його був утриманий у досить гострому тоні, а я вже й так був поденерований, то відповів я йому також у тім самім тоні, що я навіть як українець з Галичини маю більше право говорити в імені місцевого населення, ніж він, поляк з західної Галичини, звертатись таким тоном до мене. українця і представника української влади на прадідній українській землі.

Він скочив до мене, псклав руку на багнет і з грізною міною крикнув, як смію я говорити в такий спосіб до нього.

Я звернувся до коменданта і попросив, щоб, коли вони мене потребують, нехай мені щонайменше загарантують свободу слова, та додав, що я свідомий того, що я тепер зданий на їхню ласку або неласку, одначе, не можу і не відступлю від цього, до чого я зобов'язаний і уповноважений. А коли мене капітан запитав ще раз, хто мене до цієї заяви уповноважив, у відповідь на це сказав я, що заяву цю складаю в імені міста, як міський голова, і української політичної еміграції Волині, на чолі якої маю честь стояти, та в імені Українського Допомогового Комітету Волині і в імені Товариства “Учительська Громада” на Волині. А коли мимо того, на внесення поручника, капітан заявив, що заяву мою при-

має як заяву приватної особи, я сказав, що почуваю себе навіть особисто уповажненим до такої заяви, бо працюю тут, на Волині, як січовий стрілець уже три роки, знаю той нарід і втішаюся його симпатією, чого доказом є, що мене, колишнього австрійського вояка, обрало місто при загальному, рівному, таємному і безпосередньому голосуванні на міського голову.

Зазначив я, що коли б вони самі хотіли вислухати волю народу, нехай мені дадуть змогу скликати всенародне віче до Володимира, а тоді будуть мати нагоду переконатися, по чій стороні правда. На це не дістав я жодної відповіді.

Щодо моєї особи, то капітан заявив, що можу виїхати або zostатися у Володимирі. Але староста Микульський зазначив, що з уваги на те, що населення в місті неспокійне, було б дуже побажано, щоб я не покидав міста. Капітан просив мене навіть, щоб я справді zostався та що буду вести свої справи як дотепер.

Після того обговорено ще доставу худоби, муки, коней для війська і багато інших справ, так що засідання тривало до 11 години ночі.

В Міській Управі чекала мого повороту вся Управа. Я відкрив, мимо пізньої пори, засідання та подав до відома складену мною вищезгадану заяву. Всі присутні, між ними й двоє поляків, Гродецький та Савицький мою поведінку схвалили, а Гродецький заявив, що, хоч він поляк, вповні солідаризується із складеною мною заявою.

На другий день вранці прийшов я до старости і застав там повну залю людей. Були самі поляки, а між ними і комендант польських військ. Коли я прийшов до нього і запитав по-українськи, скільки штук худоби буде йому денно потрібно для війська, він відповів мені: "Не розумем". Я думав, що дійсно не зрозумів і повторив ще раз, але дістав ту саму відповідь. Учора, коли я з ними говорив більше двох годин по-українськи, то розумів, а сьогодні вже не розумію... Ще більше здивувало мене запитання: "А пан доктор еще не виїхал?" Я не дав жодної відповіді і відійшов.

По дорозі прибіг до мене поляк-фельдфебель і заявив, що мене мають вивезти в Холм. Також довідався я, що вночі була нарада до 3-ої години по півночі, в якій брали участь самі поляки. Встановили нову управу, а всі міста обсадили виключно поляками, 'вшехпольської' марки. В друкарні друкувалася вже відозва польською мовою, в якій подавалося до відома про нову владу.

Я прийшов до Управи, видав найконечніші розпорядження, передав урядування українцеві Черановському і так, як стояв, виїхав до Сокаля. По дорозі вступив ще до школи та лишив 6.000 корон на платні учителям. З Сокаля думав я дістати військову підмогу. Не було там, однак, ані відповідного числа вояків, ані амуніції, бо вислали все на равський та на львівський фронти.

3-го грудня 1918 року український посол у Відні В. Липинський склав у польському посольстві протест проти захоплення польськими військами Холмщини й Волині, на що одержав таку відповідь польського уряду, за посередництва згаданого посольства:

“Польський уряд поділяє висловлену у Вашій ноті охоту вдержати мир і згоду, тим не менше, одначе, останні випадки, а особливо розбиття австро-угорської монархії, яке потягнуло за собою евакуацію австро-угорських військ з польської території, поставило польський уряд перед konieczністю вжити необхідних заходів для забезпечення ладу й порядку на території, положеній на схід від Бугу і на Волині. Тому збройна інтервенція польських військ носила в и к л ю ч н о характер відродження від озброєних банд, які загрожували життю польського населення цієї території й сумежної польської території. Звертаю при тім Вашу увагу на факт, що інтервенція ця зроблена за згодою й відомом місцевої української (?) влади. Ці військові розпорядження не можуть, таким чином, пересуджувати справу усталення границь, яку польський уряд прагне розв'язати в часі мирного конгресу. Польський уряд, бажаючи й надалі вдержати мир, з прискрістю бачить себе приневоленим до рішучого застереження щодо уступу ноти про Холмщину й уважає всяку дискусію в цій справі за виключену”.

Ця відповідь польського уряду була опублікована 11. XII 1918 р. польським телеграфним агентством. Вона є доказом, як у польському офіційному дипломатичному документі виправдується безправний набір польських військ на українську землю, яку сам польський уряд не наважився в той час назвати польською територією.

